

به نام خدا

نکات کنکوری کتاب تاریخ دهم انسانی

درس اول تاریخ و تاریخ نگار

تاریخ چیست؟

۱. معانی مختلف تاریخ شامل مجموعه رویدادهایی که یک فرد یا جامعه از سر گذرانده، علمی است که آثار باستانی را به منظور شناخت شیوه زندگی انسانها بررسی می کند و علم و روش علمی است که به وسیله آن رویدادهای گذشته تحلیل می شوند، می باشد.

۲. تاریخ، علمی است که به مطالعه جنبه های مختلف زندگی انسان ها و جامعه ها در گذشته می پردازد و علل و نتایج افکار و اعمال پیشینیان را بررسی و تحلیل می کند.

۳. هدف علم تاریخ، شناخت و آگاهی نسبت به زندگی اجتماعی در گذشته است که شامل تمامی جنبه های فکری، مذهبی، سیاسی، نظامی، اقتصادی، علمی، حقوقی و هنری می شود.

تاریخ نگار و روش پژوهش در تاریخ

۴. پس از اختراع خط در حدود ۵ هزار سال پیش، به تدریج توجه انسان به ثبت و نگارش رویدادهای عصر خویش جلب شد.

۵. قدیمی ترین متن تاریخی که تاکنون کشف شده، تکه ای از سنگ نوشته ای به خط کهن مصری است که بیش از ۴ هزار سال قدمت دارد. در این سنگ نوشته نام تعدادی از فراعنه و برخی حوادث دوران آنان ذکر شده است.

۶. از روزگار باستانی ایران به ویژه دوره هخامنشیان و ساسانیان نیز سنگ نوشته هایی باقی مانده است که نشان از توجه ایرانیان به ثبت و ضبط وقایع تاریخی دارد.

۷. در ایران باستان گویا سالنامه های دولتی وجود داشته که حاوی اخبار و رویدادهای مهم بوده اند.

۸. می توان تدوین و نگارش «خدای نامه» (خدای نامک) در زمان ساسانیان را نمونه ای از دلبستگی ایرانیان به نگارش وقایع و ضبط سلسله حوادث تاریخی دانست.

۹. تاریخ نگاری در مفهوم کامل آن، از قرن پنجم پیش از میلاد در یونان باستان و با ظهور مورخ بزرگی مانند هرودت که (پدر تاریخ) لقب گرفت، آغاز شد.

۱۰. کتاب تاریخ هرودت که بخش عمده مطالب آن به شرح جنگ های یونان و ایران اختصاص دارد، کهن ترین و کامل ترین اثر تاریخی به جا مانده از عصر باستان است.

۱۱. برخی پژوهشگران معتقدند که رواج و رونق ادبیات و فلسفه، تأثیر مهمی بر شکوفایی و گسترش علم تاریخ در یونان باستان داشته است.

۱۲. تا قرن ۱۹ م. مورخان اغلب به تنظیم، ثبت و نگارش وقایع می پرداختند و توجه چندانی به بررسی علل، آثار و نتایج رویدادهای تاریخی نداشتند.

۱۳. به دنبال تحولات فکری و علمی که در دوره رنسانس (قرن های ۱۶ تا ۱۸ م.) در اروپا به وقوع پیوست، به تدریج علم تاریخ نیز متحول شد و شیوه نوینی در تاریخ نگاری پدید آمد. اساس این شیوه بر سنجش دقیق منابع، استناد به اسناد و مدارک معتبر و دوری از داستان پردازی بود.

۱۴. آگاهی تاریخی ایرانیان به گذشته خود همراه با زبان فارسی و فرهنگ ایرانی نقش زیادی در حفظ موجودیت و هویت آنان در طول تاریخ داشته است.

مراحل پژوهش در تاریخ

۱۵. پرسش های تحقیق علاوه بر آنکه هدف پژوهش را مشخص می کنند، مانع از به بیراهه رفتن پژوهشگر از مسیر درست پژوهش می شوند.

۱۶. در مرحله‌ی شناسایی منابع از پژوهش تاریخی، مورخ به ارزیابی از اعتبار و دقت منابع می پردازد.
۱۷. در مرحله‌ی گردآوری و تنظیم اطلاعات، پژوهشگر اطلاعات مربوط به موضوع تحقیق را از منابع و اسناد تاریخی استخراج و سپس تنظیم و دسته بندی می نماید.
۱۸. فیش برداری از منابع در در مرحله‌ی گردآوری و تنظیم اطلاعات پژوهش تاریخی انجام می گیرد.

منابع پژوهش علمی در تاریخ

۱۹. منابع دست اول یا اصلی به همه‌ آثاری گفته می شود که در زمان وقوع حادثه یا نزدیک ترین زمان به وقوع آن، نوشته شده‌اند. به عبارت دیگر، نویسندگان این نوع منابع، خود ناظر رویدادها بوده اند و یا اینکه شرح ماجرا را از شاهدان واقعه شنیده اند.
۲۰. منابع دست دوم یا فرعی: به همه‌ منابع، تحقیقات و آثاری گفته می شود که مدت ها پس از وقوع رویدادها و با استفاده از منابع دست اول، پدید آمده‌اند.

فواید و کارکردهاگ مطالعه تاریخ

۲۱. مطالعه‌ سرگذشت انسان ها و جوامع گذشته، منبع و گنجینه‌ ارزشمندی برای تقویت و پرورش قوه‌ شناخت و تفکر به حساب می آید.
۲۲. آگاهی افراد یک جامعه نسبت به گذشته‌ ی مشترکشان، درک درست از هویت افراد آن جامعه را در پی دارد.
۲۳. علم تاریخ می تواند ما را در ارزیابی و شناخت درست اوضاع و شرایط کنونی جامعه‌ خویش و سایر جوامع و نیز ترسیم افق آینده، کمک کند.
۲۴. شناخت گذشته و مطالعه و بررسی زندگی مردمان در زمان ها و مکان های دیگر، به ما کمک می کند که درک درستی از هویت و کیستی خود پیدا کنیم و بدانیم، که بوده ایم و چگونه به جایگاهی که ما اکنون هستیم، رسیده ایم. موجب تقویت حس میهن دوستی و هویت ملی می شود.
۲۵. مطالعه و بررسی گذشته، همچنین ارزش و اهمیت میراث فرهنگی را به ما نشان می دهد و کمک می کند که میراث فرهنگی را به عنوان بخشی از هویت و شناسنامه ملی خویش بدانیم و در حفظ و نگهداری آن کوشا و سهیم باشیم که موجب تقویت حس میهن دوستی و هویت ملی می شود.

درس دوم تاریخ؛ زمان و مکان

تاریخ؛ زمان و گاه شمارک

۱. گاه‌شماری، نظامی است که انسان برای اندازه‌گیری دقیق زمان (ماه و سال) ابداع کرده است.
۲. ابداع تقویم، نتیجه تلاش مشترک دانشمندان علوم ریاضیات، نجوم و فیزیک به حساب می‌آید.
۳. أسطربلاب وسیله‌ای برای رصد خورشید، ماه و دیگر سیارگان و ستارگان می‌باشد.
۴. مردمان بین‌النهرین (میان رودان) و مصریان باستان، در تنظیم و تدوین گاه‌شماری پیشگام بودند.
۵. در بین‌النهرین و به خصوص در میان بابلی‌ها، گاه‌شماری «خورشیدی قمری» رایج بود.
۶. در گاه‌شماری «خورشیدی قمری» بابلی، سال به ۱۲ ماه قمری ۳۰ یا ۲۹ روزه تقسیم می‌شد.
۷. در گاه‌شماری «خورشیدی قمری» بابلی، برای رفع اختلاف تعداد روزهای سال قمری و شمسی، هر سه سال، یک ماه به سال می‌افزودند.
۸. در گاه‌شماری مصری، سال به ۱۲ ماه ۳۰ روزه تقسیم می‌شد و پنج روز اضافی، به آخر ماه دوازدهم افزوده می‌گردید.
۹. در گاه‌شماری مصری، برای محاسبه یک چهارم شبانه روز اضافی، هر چهار سال یک روز به سال می‌افزودند و به قولی کبیسه می‌گرفتند.
۱۰. در سال ۴۶ ق.م. امپراتور روم (ژولیوس سزار) دستور داد گاه‌شماری رومی براساس گاه‌شماری مصری اصلاح شود.
۱۱. در سال ۵۲۵ م.، تولد حضرت مسیح (ع) به عنوان مبدأ گاه‌شماری رومیان (مسیحیان) تعیین شد.
۱۲. حدود ۱۰۰۰ سال بعد، پاپ گرگوار سیزدهم به کمک منجمان بار دیگر گاه‌شماری مسیحیان را اصلاح کرد.
۱۳. گاه‌شماری مسیحی، امروزه به نام گاه‌شماری میلادی شناخته می‌شود.
۱۴. گاه‌شماری هجری قمری که تقویم رایج بیشتر کشورهای اسلامی به شمار می‌رود، بر پایه گردش ماه به دور زمین تنظیم شده است و مبدأ آن، اول محرم سالی است که پیامبر از مکه به مدینه هجرت کرد.
۱۵. محتوای سنگ‌نوشته‌های بیستون و تخت جمشید نشان می‌دهند که گاه‌شماری خورشیدی قمری بابلی در قلمرو هخامنشیان رواج داشته است، اما ماه‌ها براساس فرهنگ و آیین ایرانی نام‌گذاری شده بودند.
۱۶. در دوره اشکانیان، گاه‌شماری‌های بابلی، سلوکی و اوستایی متداول بود.
۱۷. در دوره ساسانیان، گاه‌شماری اوستایی که گاه‌شماری دینی زرتشتیان محسوب می‌شد، در ایران رایج گردید.
۱۸. در گاه‌شماری اوستایی دوره ساسانیان، سال به ۱۲ ماه خورشیدی ۳۰ روزه تقسیم می‌شد.
۱۹. در گاه‌شماری اوستایی دوره ساسانیان، پنج روز اضافی را به نام «اندرگاه» به آخر ماه دوازدهم می‌افزودند.
۲۰. مبدأ گاه‌شماری اوستایی دوره ساسانیان، به تخت نشستن هر پادشاه بود.
۲۱. در گاه‌شماری اوستایی دوره ساسانیان، سال را ۳۶۵ شبانه روز می‌گرفتند، در هر ۴ سال یک شبانه روز و در هر ۱۲۰ سال ۳۰ شبانه روز از سال حقیقی عقب می‌افتاد. برای رفع این مشکل بعد از هر ۱۲۰ سال، یک ماه به دوازده ماه سال اضافه می‌کردند.
۲۲. در گاه‌شماری اوستایی ماه‌ها و روزهای هر ماه با اسامی ایزدان و فرشتگان نام‌گذاری شده بود.
۲۳. در ایران دوران اسلامی گاه‌شماری هجری قمری رایج گردید.
۲۴. گاه‌شماری جلالی یکی از دقیق‌ترین گاه‌شماری‌های جهان است.
۲۵. گاه‌شماری هجری خورشیدی که از سال ۱۳۰۴ ش. در ایران رسمیت یافت، بر اساس گاه‌شماری جلالی تنظیم شده است.
۲۶. نظم و ترتیب رویدادها را کروئولوژی می‌گویند.

تاریخ و مکان؛ تأثیر جغرافیا بر رویدادهاک تاریک

۲۷. عوامل جغرافیایی مؤثر بر زندگی مردمان نواحی مختلف: مانند آب و خاک، پستی‌ها و بلندی‌ها، آب و هوا، موقعیت سرزمینی و ارتباطی و دسترسی به دریاها و آب‌های آزاد.
۲۸. هروودت مورخ مشهور یونانی، به منظور نگارش کتاب تاریخ خود، به مصر، فینیقیه و جاهای دیگر مسافرت کرده و از نزدیک شرایط طبیعی و اقلیمی آن سرزمین‌ها را بررسی نموده است.

۲۹. ابن خلدون، اندیشمند مسلمان تونسی نیز که در قرن هشتم ه.ق. می زیست، بخشی از مقدمه کتاب العبر خود را به تأثیر جغرافیا و اقلیم بر تاریخ، اخلاق و رفتار آدمیان اختصاص داده است.
۳۰. برخی از محققان معاصر، تأثیر پدیده های جغرافیایی مانند رودهای دجله و فرات، نیل، کارون و سند و جلگه های حاصلخیز پیرامون آنها را بر شکل گیری و توسعه تمدن های باستانی بین النهرین، مصر، ایران و هند، بررسی کرده اند.
۳۱. جغرافیای تاریخی به مطالعه مناطق و سرزمین های مختلف در گذشته می پردازد.
۳۲. نقشه های تاریخی، انواع مختلفی از اطلاعات شامل قلمرو حکومت ها، مرزها، پایتخت ها، شهرها، بناهای مهم، محل دقیق رویدادها به خصوص جنگ ها، شبکه راه ها، مسیرهای مهاجرت و لشکرکشی ها و تقسیمات اداری و مالیاتی را نمایش می دهند.

گروه مشاوره فراهوش
INSTAGRAM : FARA_HOOSH99
WEB : FARAHOOSH99.IR

درس ۳ باستان‌شناسی؛ در جست و جوک میراث فرهنگی

باستان‌شناسی چیست؟

۱. باستان‌شناسی، علمی است که آثار باستانی و تاریخی را به منظور شناخت فرهنگ و شیوه زندگی انسانها و جوامع گذشته، مطالعه و بررسی می‌کند.
۲. باستان‌شناس، کسی است که بر اساس آثار باقی‌مانده از بشر، گذشته انسانها و جوامع انسانی و به ویژه تغییرات فرهنگی آنها را در طول زمان، بررسی و تحلیل می‌نماید.
۳. برخی از صاحب‌نظران، باستان‌شناسی را علمی می‌شمارند که هدف آن، شناخت انسان و پژوهش در فرهنگ او است.
۴. آثار باستانی و تاریخی، به تمامی اشیاء، ابزارها، بناها و مکان‌هایی می‌گویند که ساخته دست بشر و محصول اندیشه او هستند.
۵. مکان یا مَحْوَطَة باستانی به جاهایی که باستان‌شناسان در آنجا آثار باستانی و تاریخی را مطالعه و در مواردی کشف می‌کنند، مکان باستانی گفته می‌شود.
۶. شهر سوخته در ایران و شهر پمپئی در ایتالیا قرار دارند.
۷. اشیایی که از داخل گورهای باستانی به دست آمده‌اند و در موزه‌های جهان به نمایش گذاشته شده‌اند، یکی از جذاب‌ترین و پربیننده‌ترین آثار موزه‌های هستند.
۸. نقاشی‌ها و اشیای کشف شده از غارها نیز منبع ارزشمندی برای مطالعه و شناخت زندگی مردمان دوران پیش از تاریخ به شمار می‌روند.

مراحل کار باستان‌شناسان

۹. به طور کلی مراحل کار باستان‌شناسان عبارت است از: کشف و شناسایی، حفاری و استخراج و تنظیم اطلاعات.
۱۰. نخستین گام باستان‌شناسان، شناسایی و کشف مکان‌ها و مَحْوَطه‌های باستانی و تاریخی است.
۱۱. باستان‌شناسان برای کشف آثار باستانی و تاریخی، علاوه بر رجوع به کتاب‌های تاریخی، سفرنامه‌ها و ...، از ابزارها و فناوری‌های جدید و پیشرفته‌ای مانند پهپادها، رادارها، عکس‌های هوایی، تصاویر ماهواره‌ای، روش‌های الکترومغناطیسی و سیستم اطلاعات جغرافیایی، که قابلیت زیادی در نقشه‌برداری، کشف و بازسازی دقیق مَحْوَطه‌ها و آثار باستانی دارند، استفاده می‌کنند.
۱۲. تعدادی از آثار و بناهای تاریخی کشور عزیزمان ایران مانند مردان نمکی زنجان و تمدن عظیم جیرفت در استان کرمان نیز به طور تصادفی کشف شده‌اند. برخی از این کشفیات اتفاقی همانند آنچه در جیرفت رخ داد، توأم با حفاری‌های غیرقانونی و قاچاق گسترده آثار ارزشمند باستانی بود.
۱۳. گام دوم فعالیت باستان‌شناسی، حفاری برای بیرون آوردن و نمایان کردن آثاری است که در دل خاک قرار گرفته‌اند.
۱۴. حفاری، یکی از مراحل حساس کار باستان‌شناسان به شمار می‌رود و نیازمند دانش، تجربه و دقت فراوان است.
۱۵. مرحله‌ی حفاری نیازمند دانش، تجربه و دقت فراوان است؛ چرا که ممکن است با کوچک‌ترین اشتباه، آسیب بزرگی به آثار و بناهای تاریخی در حال کاوش وارد شود.
۱۶. باستان‌شناسان پس از حفاری و خاک‌برداری، هنگامی که به یک بنای تاریخی برخورد کنند، نخست نقشه آن بنا را مشخص می‌نمایند.
۱۷. در مرحله استخراج و تنظیم اطلاعات، باستان‌شناسان آثار یا بناهای باستانی کشف شده را به لحاظ قدمت، مواد و مصالح به کار رفته در آنها و نیز کاربردهایی که داشته‌اند، مورد بررسی و مطالعه قرار می‌دهند.

تعیین سن آثار باستانی

۱۸. امروزه باستان‌شناسان برای تاریخ‌گذاری و تعیین سن آثار باستانی، از روش‌های علمی پیشرفت‌های مانند روش رادیو کربن و شیوه پیشرفته‌تری موسوم به «پتاسیم آرگون» استفاده می‌کنند.

موزه‌ها، گنجینه‌هاک آثار باستانی

۱۹. موزه‌ها، مهم‌ترین مکان گردآوری، نگهداری، مرمت، مطالعه و نمایش آثار باستانی هستند.

۲۰. موزه ملی ایران باستان از جمله بزرگ ترین موزه های ایران است که آثار باستانی ارزشمندی در آن حفظ و به نمایش گذارده شده است.
۲۱. موزه های لوور در پاریس، بریتانیا در لندن، آرمیتاژ در سن پترزبورگ روسیه و متروپولیتن در نیویورک هستند.
۲۲. مطالعه و شناخت دوران بسیار طولانی پیش از تاریخ، عمدتاً متکی به کاوش های باستان شناسی است.
۲۳. بیشتر آگاهی و اطلاعاتی که تاکنون درباره زندگی انسانها و جوامع دوران پیش از تاریخ به دست آمده، حاصل تحقیقات علمی باستان شناسان است.
۲۴. کاوش های باستان شناسی و یافته های علمی باستان شناسان به مورخان کمک زیادی می کند که ابعاد مختلف زندگی اجتماعی، اقتصادی، علمی و فرهنگی مردمان و جوامع دوره تاریخی را بهتر بشناسند.
۲۵. باستان شناسی علاوه بر آنکه میراث فرهنگی بشر را کشف و معرفی کرده است، نقش مهم تری در مرمت و نگهداری این میراث گران بها دارد.

گروه مشاوره فراهوش
INSTAGRAM : FARA_HOOSH99
WEB : FARAHOOSH99.IR

درس ۴ پیدایش تمدن؛ بین‌النهرین و مصر

سیر پیدایش تمدن

۱. در یک تقسیم بندی کلی، گذشته بشر به دوره پیش از تاریخ و دوره تاریخی تقسیم می شود.
۲. پیش از تاریخ، به دورانی طولانی از زندگی انسان گفته می شود که با ظهور او در پهنه گیتی آغاز شد و تا اختراع خط و گسترش تمدن در حدود ۵۰۰۰ سال پیش به طول انجامید.
۳. باستان شناسان مراحل زندگی انسان های پیش از تاریخ را بر اساس نوع اقتصاد معیشتی و ابزارهای متناسب با آن به دوره گردآوری خوراک و دوره تولید خوراک تقسیم کرده اند.
۴. شواهد باستان شناسی دلالت بر آن دارد که نخستین انسان‌واره‌ها حدود ۴ میلیون سال پیش در علفزارهای آفریقا می‌زیستند.
۵. انسان های اولیه از پناهگاه های طبیعی مانند غارها و نیز کلبه هایی که از شاخ و برگ درختان و گیاهان می ساختند، برای حفظ جان خود بهره می بردند.
۶. یکی از اتفاقات مهم دوران پیش از تاریخ، افروختن آتش و به کار گرفتن آن بود.
۷. سنگ، اصلی ترین ماده‌ای بود که انسان‌های نخستین از آن برای ساختن ابزار استفاده کردند.
۸. استخوان و چوب نیز مواد دیگری بودند که مردمان پیش از تاریخ از آنها برای ابزاری سازی استفاده می کردند.
۹. انسان‌های نخستین هنر نقاشی را برای نشان دادن احساس و اندیشه خود به کار گرفت.
۱۰. اعتقادات انسان‌های اولیه با مشکلات و مخاطرات زندگی آنان مانند بیماری، مرگ، سیل، خشکسالی و... ارتباط داشته است.
۱۱. آنان به نیروهایی مرموز و فراطبیعی باور داشتند که در نظر آنان نگاه‌دارنده زمین، آسمان و سراسر زندگی محسوب می شدند.
۱۲. از حدود ۱۲۰۰۰ سال پیش، گروه هایی از مردمان گردآورنده خوراک با استفاده از تجربیات گذشته، شروع به کشت برخی گیاهان و اهلی ساختن حیوانات کردند و برای نخستین بار، موفق به تولید خوراک شدند.
۱۳. کاوش های باستان شناسی اخیر، بیشتر نگاه ها را متوجه مناطق کوهپایه‌ای زاگرس در غرب ایران کرده است. یافته های به دست آمده از کاوش های تپه چغاگلان در شهرستان مهران واقع در استان ایلام، نشان می دهد که ساکنان این سکونتگاه جزو نخستین گردآورندگان خوراک بودند که به کشت گندم و جو روی آوردند.
۱۴. در فاصله ۱۲۰۰۰ تا ۷۰۰۰ سال پیش (عصر نوسنگی) کشت غلات و رام کردن جانوران در بیشتر نقاط جهان رواج یافت.
۱۵. از آنجایی که زنان مسئولیت گردآوری دانه‌های گیاهان را بر عهده داشتند، به احتمال زیاد، کشت دانه توسط آنان شروع شده باشد.
۱۶. در عصر نوسنگی، انسان علاوه بر اینکه فن ساخت ابزارها و ظروف سنگی را ترقی داد، با ابداع چرخ سفال اقدام به تولید ظروف گلی کرد و با استفاده از پشم حیوانات، موفق به تولید پارچه شد.
۱۷. ابداع کشاورزی، رویدادی مهم و سرنوشت‌ساز در زندگی انسان به شمار می‌رود.
۱۸. برخی از باستان‌شناسان از پدیده ابداع کشاورزی با عنوان «انقلاب کشاورزی» یاد می‌کنند و اهمیت و تأثیر آن را در تاریخ بشر همچون «انقلاب صنعتی» در قرن ۱۸ م. می‌دانند.
۱۹. مهم ترین پیامدهای کشاورزی عبارت اند از: ۱- ایجاد نخستین روستاها را به عنوان سکونت‌گاه‌های دائم ۲- عده‌ای به فعالیت دیگری غیر از تولید خوراک مانند ابزار سازی، سفالگری و پارچه‌بافی روی آوردند و در تولید این محصولات مهارت و تخصص یافتند. ۳- در نتیجه تولید مازاد بر نیاز، داد و ستد میان روستاهای دور و نزدیک به تدریج آغاز شد.

تمدن‌ها نخستین

(بین‌النهرین)

۲۰. بین‌النهرین یا میان رودان به معنای سرزمین‌های میان دو رود دجله و فرات در کشور کنونی عراق است.
۲۱. سرزمین بین‌النهرین شامل تمامی سرزمین‌های پست غرب فلات ایران می‌شود.

۲۲. رودهای دجله و فرات از مناطق کوهستانی ترکیه و ارمنستان سرچشمه می‌گیرند و پس از طی کردن مسافتی طولانی در کشور عراق به هم می‌پیوندند. سپس با پیوستن به کارون در نزدیکی بندر خرمشهر، اروندرود را تشکیل می‌دهند و به سمت خلیج فارس جریان می‌یابد.
۲۳. کاوش‌های باستان‌شناسی در کشور عراق کنونی و جلگه خوزستان ایران نشان می‌دهد که نخستین مراکز تمدنی در حدود ۳۵۰۰ ق.م. در این مناطق شکل گرفته است.
۲۴. یافته‌های برخی از باستان‌شناسان دلالت بر این دارد که کشاورزان کوهپایه‌های زاگرس برای نخستین بار در دشت‌ها و جلگه‌های مجاور از جمله بین‌النهرین، شروع به کشاورزی کردند.
۲۵. در بین‌النهرین افزایش جمعیت و تولید مازاد بر خوراک، موجب شد که روستاها گسترش پیدا کنند و سرانجام نخستین شهرها در این منطقه پدید آیند.
۲۶. اولین شهرها در ناحیه جنوبی بین‌النهرین، معروف به سومر به وجود آمدند.
۲۷. سومر همچنین نام یکی از اقوام کهن ساکن این ناحیه نیز بود.
۲۸. اور، اوروک، لاگاش و کیش از جمله مهم‌ترین شهرهای سومر به شمار می‌رفتند.
۲۹. هریک از شهرهای سومری به همراه روستاهای پیرامون خود، دارای حکومتی مستقل بودند که به آنها دولت شهر یا کشور شهر گفته می‌شود.
۳۰. مردم بین‌النهرین برای خدای شهر خویش پرستشگاه باشکوهی بر پا نموده و قربانی و هدایای زیادی نثارش می‌کردند.
۳۱. آنان معتقد بودند که خدایان، انسان‌ها را برای خدمت به خود آفریده‌اند و اگر در این کار کوتاهی کنند، خدایان آنان را با فرو فرستادن سیل و طوفان یا خشکسالی تنبیه خواهند کرد.
۳۲. کاهنان و به ویژه کاهن اعظم که معمولاً از دانش‌های عصر خود مطلع بودند، به عنوان واسطه میان مردم و خدایان عمل می‌کردند و از قدرت و ثروت زیادی برخوردار بودند.
۳۳. صنعتگران سومری علاوه بر مهارت در سفالگری، در ساخت ابزارها و جنگ‌افزارهای مفرغین نیز تبحر خوبی داشتند.
۳۴. به گمان برخی از باستان‌شناسان، سومریان مخترع خط بوده‌اند و نخستین نوشته‌های جهان متعلق به آنان است.
۳۵. افسانه گیلگمش متعلق به تمدن سومر (بین‌النهرین) است.
۳۶. در حدود ۲۴۰۰ ق.م.، قوم آگدی که در مرکز بین‌النهرین می‌زیست به فرماندهی سارگن بر کشور شهرهای سومری مسلط شدند.
۳۷. سارگن سپس سرتاسر بین‌النهرین را به زیر فرمان خود آورد و امپراتوری بزرگی را تشکیل داد که از سواحل شرقی دریای مدیترانه تا کوه‌های زاگرس امتداد داشت.
۳۸. امپراتوری سارگن حدود دو قرن دوام آورد.
۳۹. از حدود ۱۹۰۰ ق.م.، به تدریج قوم دیگری به نام اموری، قدرت خود را در مرکز بین‌النهرین گسترش داد و سلسله‌ای را تأسیس کرد که به بابل قدیم معروف است.
۴۰. مشهورترین فرمانروایی سلسله‌ی اموری‌ها حمورابی بود که مناطق وسیعی از بین‌النهرین را فتح و ضمیمه قلمرو خود کرد.
۴۱. شیوه حکومتی که حمورابی بنیان نهاد، مبتنی بر قدرت و اختیارات فراوان پادشاه و اطاعت کامل حاکمان ولایات از او بود.
۴۲. حمورابی مقام پادشاهی را هدیه‌ای از جانب خداوند به خود می‌پنداشت.
۴۳. بخش عمده‌ای از شهرت حمورابی در تاریخ، به خاطر قانون نامه‌ای است که از او برجای مانده و به عنوان نخستین سند قانون‌گذاری جهان به شمار می‌رود.
۴۴. قانون نامه‌ی حمورابی، شامل مجموع‌های از قوانین مربوط به زراعت، آبیاری، کشتیرانی، خرید و فروش برده، ارث، ازدواج و مجازات‌های انواع جرم‌ها و جنایت‌ها است.
۴۵. شهر بابل، پایتخت اموری‌ها به واسطه داشتن موقعیت مناسب سیاسی و جغرافیایی، به یکی از مراکز بزرگ تجارت بین‌المللی در جهان باستان تبدیل شد و از ثروت و رفاه فراوانی برخوردار گردید.

۴۶. پس از آنکه حکومت بابل قدیم، دچار ضعف و زوال شد، آشوریان که قومی جنگجو در شمال بین‌النهرین بودند، به قدرت رسیدند.

۴۷. تمدن بین‌النهرین بر تمدنهای پس از خود، از جمله تمدن ایران در زمان هخامنشیان و نیز تمدن یونان باستان، تأثیر بسزایی گذاشت.

مصر، هدیه رود نیل

۴۸. مدتی پس از آنکه سومریان زندگی در شهرها را آغاز کردند، در مصر نیز تمدن شروع به جوانه زدن کرد.

۴۹. در مصر، جریان زندگی و تمدن به رود پرآب و طویل نیل وابسته بود که از دریاچه‌های آفریقای مرکزی به سمت شمال جاری می‌شود و به دریای مدیترانه می‌ریزد.

۵۰. علاوه بر رود نیل که محیط مساعدی برای زندگی در مصر ایجاد کرده بود، موانع طبیعی مانند صحراهای گرم در شرق و غرب، دریای مدیترانه در شمال و صخره‌های شمالی، این کشور را از تهاجم‌های خارجی حفظ می‌کرد.

۵۱. مصر اغلب از طریق شبه جزیره سینا در شمال شرق این کشور، در معرض هجوم بیرونی قرار داشت و عاقبت هم فاتحان، از همین مسیر به آن سرزمین دست یافتند.

۵۲. مورخان، تاریخ مصر باستان را به سه دوره امپراتوری قدیم، میانه و جدید تقسیم می‌کنند.

۵۳. در دوره امپراتوری قدیم، قدرت فرعون‌ها در اوج بود و اهرام سه‌گانه به عنوان یکی از شاهکارهای معماری جهان باستان به دستور آنان ساخته شد.

۵۴. فرعون‌ها برای اداره امور کشور، از وزیر یا شخصی با عنوان «کارگزار کل کشور» استفاده می‌کردند که مسئولیت اداره امور اداری، مالی و قضایی را بر عهده داشت.

۵۵. آنچه فرعون انجام می‌داد، اراده خدایان شمرده می‌شد. و آنچه می‌گفت از زبان یکی از خدایان بود و فرمان‌های او می‌بایست بی چون و چرا اجرا شود.

۵۶. مردم مصر، خدایانشان را مهربان‌تر و دوستانه‌تر از خدایان سومری می‌پنداشتند. شاید به این سبب که زندگی در اطراف نیل آسان‌تر و مطبوع‌تر از زندگی در کناره‌های دجله و فرات بود.

۵۷. آمین هوتپ چهارم کوشید که یگانه پرستی را در شکل پرستش خدای خورشید در مصر ترویج نماید.

۵۸. حضرت یوسف (ع) و حضرت موسی (ع) نیز به احتمال بسیار در دوران امپراتوری جدید، مردم مصر را به پرستش خدای یگانه دعوت کردند.

۵۹. مصریان اجساد فرعون‌ها را برای جلوگیری از فاسد شدن جسم، مومیایی می‌کردند.

۶۰. اساس زندگی در مصر باستان بر کشاورزی استوار بود. اکثریت جمعیت را کشاورزان تشکیل می‌دادند.

۶۱. مصریان مردمی صبور و فرمان‌بر بودند.

۶۲. آموزه‌های دینی، مردم مصر باستان را به اطاعت بی چون و چرا از فرمان فرعون‌ها و مأموران او فرامی‌خواند.

۶۳. یکی از دستاوردهای برجسته تمدن مصر باستان، ابداع خط‌های مختلف هیروگلیف و دموتیک بود.

۶۴. مصریان با استفاده از نی، کاغذی به نام پاپیروس ابداع کردند.

۶۵. تمدن مصر بیش از هر چیز به خاطر بناهای باستانی مانند اهرام، معابد، کاخ‌ها و نیز آثار هنری به ویژه مجسمه‌سازی شهرت دارد.